

КАКЪВ ВИД ИСТОРИЧЕСКА ЛОГИКА, ВСЕ ПАК? КЪМ ФИЛОСОФИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Посвещава се на паметта на проф. Александър Фол

Стефан Чурешки

Върху философията на историята в България има сравнително малко разработки. Като оставим настрана марксистките текстове, които се познават добре и са доминиращи в осмислянето на историята като по-значими автори в областта на осмислянето на историята ни могат да се посочат известните на познавачите в областта на историографията произведения на проф. Петър Мутафчиев, Александър Николов, който има една монография върху теорията на историческия процес, текстовете на Петър Бицилли, на Янко Янев, Иван Пандалеев Орманджиев и др.* Фактите показват, че в България има стремеж към осмисляне на историята от страна на специалистите и любители на старината, но като че ли по-големи теми в България днес не се разсъждава, въпреки че отпаднаха табутата от епохата на социализма. Създаването на текст по философия на историята е много трудно нещо, затова с настоящите редове, колкото и нескромно да звучи, ще се опитаме да поставим въпроса за историческата логика като базис на изграждането на историческа теория и оттам за създаване на предпоставки за цялостна философска експликация на българската и световната старина. Това е свръхамбициозна задача, но все таки въпросът трябва да бъде поставен на вниманието на любителя на историческата наука и колкото по-рано бъде направено това, толкова по-добре. Дори и текста ни да бъде обявен за повърхностен и многотемен, ние ще рискуваме да пишем за философията на историческата логика само и само

---

* за повече информация вж. Еленков, Ив. "Родно и дясно", С., 1998; "Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност", съст. Румен Даскалов и Иван Еленков, С., 1994; Пампов, К., "Философия на българското средновековие", С., 1995; Проданов, Н., "Съществува ли "фашистки период" в еволюцията на българската историопис?", сп. Демократически преглед, 1998, кн.3, с.217-231; Проданов, Н., "За началото на българската историческа наука", сп. " Исторически преглед", 1999, кн. 5-6, с.136-158; Стаматов, Атанас, "Идеи за историята в българската културнофилософска книжнина (1878-1948) ", С., 2000; Стаматов, Атанас, "Българската философска култура през XIX- XX век", С., 2000; Съдът над историците. Българската историческа наука - документи и дискусии 1944-1950, т. I, съст. Вера Мутафчиева, Весела Чичовска, Дочка Илиева, Елена Нончева, Златина Николова, Цветана Величкова, С., 1995; "Философията на историята в България". Антология., съст. Анани Стойнев и Атанас Стаматов, С., 2002 и др.

въпросът с обяснението на старината да получи тласък на развитие в интересите на любители и специалисти по старината.

Това, което прави историята наука е използването на логика в разследването на историческия обект и в построяването на краен исторически текст, предназначен за читателя. В историята има много логика на изследване, които са пряко следствие от философския или религиозния възглед, който историка защитава. Защото фундамента на познанието винаги отвежда към философски или религиозен възглед, който може да бъде синтезиран до мащаба на сентенция, която да управлява мисленето на историка. Логиката на всеки човек се ръководи от системно-структурна подредба по значимост на послания от сентенции и притчи, които ръководят мисленето на човека при вземането на познавателни решения. Затова в историята има много логика, в зависимост от философската нагласа на историка. Има икономическа логика, която е резултат от допускането че икономиката е в основата на обществените отношения и икономическото развитие моделира и оформя характера и предначертава делата на историческата личност. При тази логика историческите сведения се разработват чрез търсене и извеждане на данни от стопанското развитие на народа или държавата, която се проучва. Намират се стопански цифри за селската и знаятчийската продукция, търсят се данни за оръдията на труда, за заплащането на наемния труд, за развитието на търговията и услугите, за състоянието на пазара и пазарните отношения, за ефективността и производителността на труда и т.н. Археолозите като помощници на историците особено често прибегват до икономически статистики и до анализ на ефективността на оръдията на труда, защото сечивата които намират, както и предметите на домашния бит при разкопките са част от стопанското развитие на старинното общество. Посредством веществените останки и без наличието на писмени сведения археолозите правят нещо като историческо прогнозиране, основано на формално-типологичния метод на сравнение с други цивилизации и с текстовите данни за други общества. Така икономическата логика е много силно развита при археологията, заради битността на безмълвния исторически паметник, каквито са находките на археолога. Икономическата логика при изучаването на историята е използвана упорито от комунистите и социалистите, защото при тях икономическата предопределеност на събитията в човешкото битие е съществен елемент от учението на Маркс.

Друг тип логика е културната логика. По нейните измерения всичко в обществото става и се развива според степента и облика на културата, която дадено общество или цивилизация притежават.

Думата култура не означава само слушане на музика, посещение на театри и кина, разглеждане на изложби и други. Това е върхът на културната пирамида, която в основата си лежи на изградено и добре създадено възпитание, основано на почитта към идеалистични ценности. Възпитанието в духовност и идеализъм е главно условие за съществуването на висока култура. Освен духовност и идеализъм в културното отношение към света трябва да присъства интелектуалност и положителна визия за мястото на човека и обществото. Културата е органическа система от производство и потребление на духовни и идеалистични стойности, съчетани с художествено и чувствено съпреживяване. Затова културата включва и възпитание на чувствата. Образците на културата – картини, статуи, народни умосказания и фолклор, народни носии, театрални принадлежности, предмети на бита и т.н. са само формата, която се придава на нашите духовни, чувствени и интелектуални съпреживявания. Културата не е проява на любезност и учтивост, а съзнанието, че зад тази любезност и учтивост пред нас стои венецът на Божието творение – човекът и този човек ние уважаваме, така, както уважаваме себе си и близките. Човекът според нашите разбирания е най-голямата ценност и такова мислене вече е проява на култура, външна форма, на която култура, са учтивостта и любезността. В този смисъл, когато историкът търси културна логика, той не може да не познава религиозните разбирания и ценности, философията на обществото и на историческата личност, както и художествените виждания на хората, които са пресъздали тази художественост в материални или умствени произведения на своето време. Именно културата оставя най-силен отпечатък в психологията на човека и неговата мотивация в осъзнатите му дела и в импулсивните му реакции се дефинира от историците посредством културната логика. Тя е идеалистична и високо ерудирана и по правило културните историци са сред най-начетените. Култура буквално означава обработка и това значи, че от суровия материал на генетичната даденост човешкият интелект и дух изработва един облик на мислене, чувстване и поведение, което издига човека от неговото първично състояние и го прави достойно подобие на Бога. За атеистите културата е предназначена да създаде новия човек на социализма, каквито програми имаше в България през комунистическия режим. Тези програми днес са отхвърлени, а религията е маргинализирана от страна на политическото действие на овластените люде, поради което културният прочит на историята от философска гледна точка у нас ще бъде затруднен, освен ако не се следват чужди школи и влияния. Защото ние сме на мнение, че материална култура няма. Материята е средство за

отправяне на послания на духа и в този смисъл понятието „бит“ не дефинира културно-философски ключовото цивилизационно понятие „битие“. Да се мисли по Маркс, че битът определя съзнанието е неисторично и точно фактите от българската история през годините на робство и на комунизъм го доказват. Тежкия материален бит на българите не попречи на тяхното цивилизационно съзнание да търси високи стойности на битието, дефинирано от християнското учение за човеколюбие.

Друг тип логика е политическата. Според нея всичко в историята се определя от политическото състояние и политическата организация на обществото. Политическата логика казва, че образуването на политическите организации, чийто краен израз е действието и състоянието на държавата води до създаването на историческите факти и събития. Обективът на историческата логика е насочен към личността на владетеля, към неговите дела и частни и обществени прояви, към състоянието на партийния живот, ако има такъв и към отношенията между учрежденията и обществените сили, формирали обществото. Политическата логика е много силно подкрепена от естествения език на историческите документи, защото през Античността и Средновековието политическото е част от религиозно-философския мироглед на тогавашния човек. Отношенията в древна Атина между политическите групировки, което е свойствено на демокрацията, отношенията в Римската република между овластени патриции и плебеи, както и отношенията между политическите кръгове във Византия са предмет на сериозно занимание от страна на историците. И тъй като влиянието на Античността е много силно във философията на социалистическата историография заради интересите на младия Маркс, то в България политическата експликация на историческата логика е най-силно застъпено. Политическата логика включва в себе си и другите видове логики като икономическата и културната, защото политическият сбор е органична връзка между обществени явления, чиято съвкупност политическият деец трябва да познава и да отчита в делата си. Логиката на изследване и анализиране в доминиращата българска историография е политическа – започва се от държавата и се стига до състоянието на партийния и политико-репресивен апарат през епохата на комунизма. Политическата логика на историята не беше оспорвана от социалистите и комунистите в България, защото тяхната визия за историята е чисто партийна, и като такава тя възприема на драго сърце политическата логика, защото чрез нея политическата партия се вижда като централен обект на историята. Освен това политическото статукво след промените от 1989 г. също

благоприятства политическата логика при обяснение на фактите от миналото. Политикът се ласкае, че е обект на такова сериозно познание като историческото и затова поощрява политическата логика. Този подход обаче крие в себе си опасността да се загуби интегралният поглед върху старината и да се забрави фактът, че световните истории, които са основата на историческото образование в Европа всъщност са религиозните, епическите и митологическите исторически текстове, в които политиката е следствие от защитата на един идеал. В България идеалът до комунизма се казва териториално обединение на българите в една етническа държава, а след 1944 г. идеалът е създаване на справедлива социалистическа общност, философски основана на идеята за всеобщото човешко равенство, схващано в тоталния смисъл на тази дума. Затова при стратиграфията на изворовия материал в българската историография по отношение на политическата логика на експликация следва да се вземе под внимание дълбоката същностна разлика, както между експликацията на политическото Средновековие, което е подчинено на съзнанието на религиозна мисия на българите, така и на периода след Освобождението, така и на периода след 1944 г. Днес ние нямаме идеал, което затруднява сериозно коректната историческа логика при обяснение на политическия процес. Антиидеализмът на съвременната история изважда във философско отношение модерния период от общата логика на интригата на цялостния български исторически ход, защото логиката на днешната политическа каста е антиидеалистична. По тази причина тъканта на обяснение на съвременния политически процес от философска гледна точка е непознат на традиционния български историк, който вижда в политиката на българското общество средство за реализиране на един идеал. В този смисъл новото време е атипично за общата философия на българската история и това един ден ще бъде маркирано от изследователите на съвременността.

Друг тип логика е географската логика. Според нея всичко в историческото развитие зависи от географското положение на дадена страна и народ, от климатичните особености на природата, от връзките по суша и море на този народ с неговите непосредствени съседи и по-отдалечени народи, от състоянието на топографската поселищна система и природните образувания в страната, от състоянието на земеделската земя и многобройността на дивеча в горите, от разновидността на животните, които служат за домашна прехрана на човека и т.н. Географската логика има сериозни поддръжници и нейната логика е валидна при обяснението на това, защо една цивилизация е напреднала, а

друга е по-изостанала. Така например, развитието на египетската цивилизация според географската логика дължи блясъка си на богатствата на делтата на река Нил, която е изключително плодородна и предоставя големи количества жито. Луксът в Египет, големите строежи и знаменитите гробници и пирамиди се дължат на египетското богатство, което е резултат от плодородието на земята и от изобилието на домашни животни за прехраната на египетското население. Богатствата на Египет са отбелязани и в книгите на Стария Завет, когато се говори за доброволното преселение на евреите там заради охолството на живота. Географската теория обяснява защо древните гърци са развили морска цивилизация, като със своите кораби те са търгували и са разпространявали старогръцката култура из цялото Средиземноморие. Бедността на гръцката суша на полуострова и малочисленият добитък там са подтикнали елините да търсят развитие на своето стопанство чрез отглеждането на специфични култури като маслината и да търсят средства за търговия с градовете по крайбрежието на Африка и на Средиземноморска Европа. Географската логика обяснява защо българите са били богати през Средновековието и защо държавната хазна е имала средства да издържа писатели, историци и духовници, които да не вършат производствена дейност, а да се занимават усилено с писане и огромяване на населението. Освен причините за разцвета на цивилизацията географската логика в историята обяснява защо е имало войни и кои са причините дадени народи да се заселят точно на местата, където днес ги открива историка. Географската логика е защитавана усърдно не само от историци, но и от други хуманитаристи, които имат интерес към историята. Трябва обаче да се каже, че географската логика изисква създаването на цялостна географска представа за света. Това нещо не е приложимо за обяснение на логиката на събитията през Античността и Средновековието. Тогава народите не са знаели къде отиват, а са били водени от други подбуди, различни от меркантилните стопански цели. Евреите са заселени в Ханаан без да знаят къде ги води Мойсей, а са се осланяли на Божията промисъл. Същото нещо се твърди за заселването на българите на Балканския полуостров според историко-апокалиптичната книжина от Средновековието. Войнолюбивостта пък тласка германците към завладяване на Рим. Колумб открива Америките, защото иска да финансира кръстоносен поход срещу турците, а не за да създава пазарното стопанство на по-късния САЩ и т.н. В съвременността развитието на технологиите и глобализацията прави от географския фактор нищожна стойност в експликацията на събитията, което не позволява от географията или от

производната ѝ геополитика да бъде общовалидна логика на обяснения на събитията, а остава частен вариант на експликацията на частна история, която не може да даде интегрално обяснение на хода на историческия процес в обобщаващия му извод „това е логиката на световната история“. Съществуването на диаспора затруднява единния етногеографски експликативен код на историята и в този смисъл новата българска история също не може да бъде обяснена с географски фактори. Мозаечната териториална подредба на народността в съвременния свят изисква една спояваща религиозно-философска логика на интерпретацията на националното битие, което означава че еврейският исторически опит може да бъде ползван като първообразец при обяснение на фактите от съвременната история на българите. Само че вместо понятието „религия“ при българите стои „национален идеал“, макар този идеал да не е културно-философски дефиниран, а да представлява момента конюнктурна етнотериториална претенция към други държави. Изключение прави интерпретацията на социалистическата история, която дефинира културно-философски идеала на българите като „социален идеал“. Той обаче също не може да се дефинира географски, а се дефинира като чисто културен феномен, доколкото е породен от следването на една интернационална философия, която няма пространствено-времеви граници..

Историческата логика обаче не може да се прилага там, където няма данни за нейното съществуване. Например, икономическата логика трудно може да се приложи там, където има данни за силно духовно и религиозно присъствие, мотивирало хората в делата и мислите им. Икономическата логика не може да даде обяснение например за кръстоносните походи. Никой нормално мислещ човек не рискува живота си в далечна експедиция само с цел да получи богатства и пари. Трябва да има и идеалистичен момент, който да мотивира риска и да даде психологическо оправдание на човека за преживените трудности и страдания. Тази логика на поведение е ясно осъзната от морските пътешественици, които в своите дела са се ръководили или от религиозни подбуди – да разпространяват християнската вяра, или са били водени от чувство за дълг и лоялност към краля, на когото са служили.

Понастоящем в официалното българско образование се изучава предимно и масово една икономическа и политическа логика на историческия процес, която е наследство от философията на комунизма и марксизма, запечатана трайно в устоите на българската хуманитаристика заради репресивния характер на комунистическото образование. Ние все още не сме

излезли от проекта на икономическия фундаментализъм, която властва в новата световна констелация, датирана от проекта на Маркс. Тази икономическа и политическа логика обаче ощетява донякъде читателя, защото той не може да стане свидетел на културната и религозната логика, която крие огромни възможности за обяснение на феномени от историята. Факт е например, че религозната логика на обяснение на българската история не е проиграна на историко-философско равнище, а често пъти обобщаващи исторически заключения и изводи се правят на основата на непълни фактографски проучвания. Историята на БПЦ например е пълна с бели полета, както от далечното минало, така и от епохата на комунизма. А е факт също така, че поддръжниците на културната и религозната логика в историята са много добри стилисти и имат много добра начетеност в историческите извори. Пример за поддръжници на такава културна логика в историята са т.нар. „стара школа“ в българската историография като акад. Иван Дуйчев, проф. Иван Венедиков и проф. Александър Фол. За съжаление всичките покойници.

Историческата логика се основава на последователността на причинно-следствената връзка. Тъй като историята си е избрала за философска ос на идейната класификация на своя предмет течението на времето в една линейна права с начало и край, то и историческата логика следва законите на феноменологията като тръгва от началото и върви към края на времевата линейна права. Онова, което се е случило по средата на постъпателното историческо движение се дължи на онова, което го предхожда, а не на онова, което го последва. Тази причинно-следствена връзка вижда всяка една историческа логика като обяснение на света от позицията на верижно обвързани следствия, следващи изпълнението на даден исторически факт. Така например величието на Цезар е обяснявано с победите му в Галската война, идването на власт на една монархическа династия е обяснявана с успехите на предходната владетелска фамилия, успехите на политиците са обяснявани с делата и действията на предшествениците им и с високата стойност на защитавания от тях философски проект, защото политиката е практическа философия и т.н. За историята важи и обратната логика – едно историческо събитие е оценявано като неуспешно според зависимостта си от предходните условия и специфична обстановка – християнството замества езичеството, защото последното не е в състояние да организира обществото и да задоволи нуждата на хората от една достъпна и теоцентрична публична философия, франкските войни побеждават римските войници, защото римляните са се отдали на разврат и на празен живот, което е понижило техният боен дух,

българите побеждават в битките византийците, защото са водили по-суров живот от тях и защото са се съюзили със славяните, които са стари врагове на Византийската империя и т.н. Тази причинно-следствена връзка може да се открие във всички науки, които прявяват чувство на историзъм. Натрупването на факти и събития води до качествено ново решение в историята, което качествено ново решение се обяснява с предходното. Например, теоремата на Питагор се обяснява не само с гениалността на древногръцкия математик и философ, но и с достиженията на египетското математическо познание в кастовата група на египетските жреци, от които Питагор се е учил. Александър Македонски е бил велик пълководец, защото негов учител е бил Аристотел. Карл Велики е провеждал разумна политика и е бил силен владетел, защото негов учител е бил Алкуин и т.н. Логиката на причинно-следствената връзка в историята не позволява историка да обръща хронологията на своята наука и да прави сложни прорицателски операции като от позицията на съвременното да търси обяснение на предходното. Не можем от наши дни да търсим историческо обяснение за миналото столетие. Това не е работа на историята. Това е задача на художествената литература, като научната фантастика например. Ние нямаме възможност с историческата логика да обясним например защо сечивата и изделията на технологиите през Средновековието са по-лоши от изделията на предходната Античност. С икономическа логика и логика от вида по-късно, значи по-сложно и по-развито такъв прочит на историята не може да се прави. Тук трябва да се има предвид появата на християнството и неговия особен душевно-аскетичен мироглед, който повлиява технологиите и материалната култура. Държейки сметка за истинското развитие на нещата историкът не може да заяви, че ако християнството не се беше появило, то езическата култура щеше да развие себе си. В историческата логика на причинно-следствена връзка трябва ясно да се държи сметка за обстоятелството, че някои събития в историята не са логични и те не могат да се обяснят само с един тип логическо мислене. Съществува сложност на влиянията и на историческите феномени, които се проявяват независимо от волята на човека и от дефинициите на науката. Така например, историята е свидетел на случаи, когато по-слабо развита култура е надмогвала военно и политически по-развита цивилизация и на нейните пепелища е издигала своя цивилизация. Например, варварските нашествия над Рим са унищожили по-добре развитата Римска империя, татаро-монголското нашествие, което през XIII в. е стигнало до Унгария е подчинило политически Русия, чиято цивилизация е била по-възвишена и по-развита от монголо-татарската, конните народи на

турците, които са били на по-ниско стъпало на обществено-културно развитие от Византия и балканските народи са ги владяли 500 години и т.н. Логиката, че технологично развитите съвременни цивилизации ще доминират в бъдещия исторически процес също не може да бъде защитена, защото Европа и светът нямат глобален идеалистичен проект, който да осмисли развитието на технологичното знание и да го впрегне в световен хуманен проект, както това е направило християнството например. Това като българи ние го знаем много добре, защото научно-техническият проект на национал-социализма катастрофира в сблъсъка си с руския мистически идеализъм, както всъщност беше философската интрига на Втората световна война от гледна точка на базисното историко-философско знание и адекватната му историографска интерпретация. Логиката на блестящ обществен-материален просперитет като доминанта в бъдещия ход на събитията не може да бъде защитена в интегрален философски аспект. Самата причинно-следствена връзка в обяснителната логика на историята се нуждае и от съобразяването с известна метафизика, каквото е допускането за наличие на Божия промисъл, която е недостъпна за експликация от страна на човешкия разум. Защото в историята има и случайности, а както казва Анатол Франс, случайността все пак е Бог. Така например битката при Варна през 1444 г. на западните кръстоносни войски срещу турците е била почти спечелена от рицарите, когато една заблудена стрела улучва унгарският воевода Янош Хуняди в окото и той е изведен от строя, което дава възможност на турците да спечелят. Испанският конквистадор Кортес в Южна Америка успява да разгроми неколкостранно по-многочислената войска на ацтеките, защото убива пълководеца им и т.н. Всички тези примери показват, че причинно-следствената връзка в историята не е единствената обяснителна логика, но като се има предвид факта, че историята е просветено знание причинно-следствената връзка остава най-подходящата, ако приемем, че последователното надграждащо се знание е дефинитивно за създаването на експликативна познавателна представа у човека чрез силата на разума. Разумът обаче подвежда. Българите постъпиха много разумно като се съюзиха с германците през XX век и постъпиха много неразумно като събориха социализма без да предложат идейно-философска алтернатива за развитието на България от позициите на ясно дефинирана и научно изведена национална философия. Единият, разумният избор за съюзяване с технологично напреднала Германия в средата на XX век се окачествява от историците като неправилен, а другият, неразумният избор за събарянето на социализма се счита за

правилен, при условие че критерият на политическата логика е един и същ – благоденствието на целокупния български народ. Независимо от факта, че антикомунизмът в България няма идейно-философска база, която да замени философията на социализма, което е видно от идейната безпътица на днешната опозиция с изключение на националистите, ние по емоционално-метафизични подбуди продължаваме да клеймим социализма, който иначе беше много разумен в действията си, особено в късния си период. Но да се върнем на темата за логиката в историята и да оставим актуалната политика на бъдещи исторически проучвания.

Разбира се ако човек е религиозен той отдава всичко случило се на Божията промисъл, която направлява всички дела на хората и явленията във вселената. Това значи да се търси чудото в историята и впрочем притчата на българската история под турско робство е точно вярата в чудото, че военно-технически могъщата Османска империя някой ден ще бъде победена, както и става след Руско-турската освободителна война от 1877-1878 г. Това е притчата на заровената главня в двора на църквата във Велико Търново, което е типично впрочем за българския манталитет, който е свикнал да мисли в пророческо-месиански визии и да търси поуката на притчата и да се респектира от мистиката. Поне що се вижда от посланията на старобългарската литература, чиято философска разработка може да даде обяснителна система за разбиране на фактите от интегралната българска история. Тази религиозна пророческо-месианска логика обаче по правило не се търси от модерната българска историография, защото нашето историческо мислене е прекалено обвързано с атеизма и историческия материализъм поради факта, че това беше единствената възможна историческа логика през годините на комунизма. А е факт, че от културна гледна точка най-значимата историческа фигура през последните 50 години беше фигурата на петричката пророчица Ванга, която БПЦ поради страх от конкуренция не иска да канонизира за светица, макар вековната българска църковна традиция да цени пророческото начало като най-пряк път към откриване на божествената истина. Това е фиксирано и в писмените свидетелства от Средновековието и от данните на етнографската традиция през последните 200 години.

Философията на историята е най-тежката задача пред историка. Когато прави своите теоретични построения историкът вътрешно философства върху историята. Общият поглед върху историята доказва, че един народ съществува успешно в зависимост от степента на религиозно-философската подготовка на своята интелигенция, а не в зависимост от числеността и развитието на бита му. Експликацията на историческата логика в

този смисъл зависи не само от безчувствената рационална наука, но и от Божията промисъл. Това българите като народ изграден от философията на страданието познават най-добре от всички европейски народи. Но тази идея за експликативна логика на историята не се разработва у нас, макар да има достатъчно натрупан емпиричен материал. Въпреки че напоследък се появиха академични текстове в тази насока, философията на българската история, схващана като идеалистична народопсихология и като религиозно тълкуване на цялостното българско битие през вековете не е разработена задълбочено, по български. Това е същественият момент в предизвикателствата към бъдещата историография.

WHAT KIND OF HISTORICAL LOGIC, BY THE WAY? TOWARDS A PHILOSOPHY OF BULGARIAN HISTORY

Stefan Chureshki

The paper is looking for a philosophical explanation of the Bulgarian history. The author considers in a critical manner various logical approaches towards the Bulgarian past such as the economical explicatory model, the geographical pattern, the political approach etc as well as the causal relationship scheme in which the facts are usually included by the majority of the historians. Contrary to these explicatory logics Chureshki underlines the importance of the faith and providence as a right path towards a philosophy of Bulgarian History because the Bulgarian people have been created by the philosophy of suffering. Such a providential historical logic has to be developed by an intelligentsia with high religious and philosophical capacity, as the author suggests.